

ҚАЗІРГІ САЯСИ ТЕОРИЯДАҒЫ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ПЕН ТӘУЕКЕЛДІҢ ӨЗАРА ӘСЕРІНІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ МОДЕЛІ

Ю.О. Булуктаев, Д. Қ. Қызырбек

АНДАТПА

Мақалада қазіргі саяси теориядағы тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделі әзірленеді. Жаһандану, цифрландыру және трансұлттық қатерлердің өсуі жағдайында тұрақтылықты статикалық тепе-теңдік ретіндегі классикалық түсінік саяси жүйенің өзі тудыратын тәуекелдерге бейімделу қабілетімен айқындалатын динамикалық интерпретацияға жол беретіні негізделеді. Жүйелік, неoinституционалдық және конструктивистік тәсілдерге сүйене отырып, авторлар субъектілік, институционалдық, процессуалдық және легитимациялық блоктарды қамтитын интегративті модельді ұсынады. Өзара іс-қимылдың негізгі тетіктері анықталды: нормативтік реттеу, жауапкершілікті қайта бөлу, кері байланыс, тәуекелді дискурсивті құру және саяси оқыту. Модельді Қазақстан Республикасының материалдарында (2022 жылғы қаңтар оқиғасы, 2019 жылғы билік транзиті, COVID-19 пандемиясы) эмпирикалық тексеру тұрақтылық тәуекелдерді басқару сапасының функциясы ретінде әрекет ететінін растайды. Тәуекелді тиімді институционалдық өңдеу кезінде ол жаңғырту факторына айналатыны, ал оның жинақталуы жүйелік тұрақсыздануға әкелетіні көрсетілген. «Тұрақтылық – тәуекел» бинарлық оппозициясынан «тәуекелді басқару – бейімделгіш тұрақтылық» процессуалдық моделіне көшу қажеттігі туралы қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: саяси тұрақтылық, тәуекел, тәуекел қоғамы, институционалдық бейімделу, белгісіздікті басқару, концептуалды модель, саяси жүйе, легитимділік.

ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:

Д. Қ. Қызырбек,
dinakyzyrbek@mail.ru

Сілтеме:

Булуктаев Ю.О., Қызырбек Д.Қ. Қазіргі саяси теориядағы тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделі // Адам әлемі. – 2026. – Т. 28. – №2 (108). – Б. 189-204. – DOI: 10.48010/5ур5x965

Ашық қолжетімділік

© Автор(лар), 2026
Бұл ашық қолжетімді мақала Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) лицензиясының талаптарына сәйкес таратылады.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Редакцияға түсті: 03/03/2026
Қабылданды: 28/04/2026
Онлайн жарияланды: 30/06/2026

Концептуальная модель взаимовлияния стабильности и риска в современной политической теории

Аннотация. В статье разрабатывается концептуальная модель взаимовлияния стабильности и риска в современной политической теории. Обосновывается, что в условиях глобализации, цифровизации и роста транснациональных угроз классическое понимание стабильности как статического равновесия уступает место динамической интерпретации, где устойчивость политической системы определяется способностью адаптироваться к производимым ею же рискам. На основе системного, неoinституционального и конструктивистского подходов авторы предлагают интегративную модель, включающую субъектный, институциональный, процессуальный и легитимационный блоки. Выявлены ключевые механизмы взаимодействия: нормативная регуляция, перераспределение ответственности, обратная связь, дискурсивное конструирование риска и политическое обучение. Эмпирическая верификация модели на материалах Республики Казахстан (январские события 2022 г., транзит власти 2019 г., пандемия COVID-19) подтверждает, что стабильность выступает функцией качества управления рисками. Показано, что при эффективной институциональной переработке риск становится фактором модернизации, тогда как его накопление ведёт к системной дестабилизации. Делается вывод о необходимости перехода от бинарной оппозиции «стабильность – риск» к процессуальной модели «управление риском – адаптивная устойчивость».

Ключевые слова: политическая стабильность, риск, общество риска, институциональная адаптация, управление неопределённостью, концептуальная модель, политическая система, легитимность.

A Conceptual Model of the Mutual Influence of Stability and Risk in Modern Political Theory

Abstract. The article develops a conceptual model of the mutual influence of stability and risk in modern political theory. It argues that in the context of globalization, digitalization, and the growth of transnational threats, the classical understanding of stability as static equilibrium is being replaced by a dynamic interpretation in which the resilience of the political system is determined by its capacity to adapt to the risks it generates. Based on systemic,

neo-institutional, and constructivist approaches, the authors propose an integrative model comprising subject, institutional, procedural, and legitimation dimensions. The study identifies key mechanisms of interaction including normative regulation, redistribution of responsibility, feedback loops, discursive construction of risk, and political learning. Empirical testing of the model based on evidence from the Republic of Kazakhstan – including the January 2022 events, the 2019 presidential transition, and the COVID-19 pandemic – demonstrates that stability functions as a result of the quality of risk management. The findings show that when institutional mechanisms effectively process risk, it can become a driver of modernization, whereas its accumulation leads to systemic destabilization. The study concludes that it is necessary to move beyond the binary opposition of “stability versus risk” toward a procedural framework centered on “risk management and adaptive resilience”.

Keywords: Political Stability, Risk, Risk Society, Institutional Adaptation, Uncertainty Management, Conceptual Model, Political System, Legitimacy.

Кіріспе

Қазіргі саяси шындық белгісіздіктің күшеюімен, институционалдық құрылымдардың күрделенуімен және басқару тетіктерінің трансформациясымен сипатталады. Осы жағдайларда қазіргі саяси теорияның іргелі категориялары ретінде тұрақтылық пен тәуекелдің өзара байланысын талдау ерекше теориялық және практикалық мәнге ие болады.

Саяси тұрақтылық мәселесі дәстүрлі түрде құрылымдық-функционалдық талдау және саяси жаңғырту теориясы аясында қарастырылды. Т.Парсонстың классикалық еңбектерінде тұрақтылық институционалдық тепе-теңдік пен қоғамның ішкі жүйелерінің функционалдық келісімділігінің нәтижесі ретінде түсіндіріледі [1]. Г.Алмонд пен С.Верба саяси жүйенің тұрақтылығын саяси мәдениеттің деңгейімен және институционалдану дәрежесімен байланыстырды [2]. С.М.Липсеттің зерттеулерінде демократиялық режимдердің тұрақтылығы әлеуметтік-экономикалық факторлармен және легитимділік деңгейімен түсіндіріледі [3].

XX ғасырдың екінші жартысы – XXI ғасырдың басында концептуалды ауысым орын алады: қоғамдық процестерді талдауда тәуекел категориясы орталыққа айналады. У.Бектің «тәуекел қоғамы» теориясы аясында модерн тек тәртіп институттарын ғана емес, сонымен бірге мемлекеттер мен жаһандық құрылымдардың тұрақтылығына нұқсан келтіруге қабілетті жүйелік тәуекелдерді де тудыратынын көрсетеді [4]. Э.Гидденс тәуекелді рефлексивтілікпен және институционалдық трансформациямен байланысты кейінгі модерннің имманентті қасиеті ретінде қарастырады [5]. Осылайша, тұрақтылық тек статикалық тепе-теңдік күйі ретінде ғана түсінілуден қалып, жүйенің өзі тудыратын тәуекелдерге бейімделудің динамикалық қабілеті ретінде ұғыныла бастайды.

Қазіргі саяси теорияда тұрақтылық пен

тәуекел антагонистік категориялар емес деген түсінік қалыптасады. Осыған байланысты олардың саяси ұйымның әртүрлі деңгейлеріндегі өзара әсер ету тетіктерін сипаттауға мүмкіндік беретін интегративті концептуалды модельді әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Осы зерттеудің өзектілігі бірқатар факторларға байланысты:

Жаһандық және аймақтық дағдарыстардың (қаржылық, экологиялық, технологиялық, геосаяси) өсуі, саяси белгісіздікті күшейту.

Билікті легитимдеу сипатының өзгеруі және өкілдік институттарының трансформациясы.

Жария саясатта тәуекелдерді басқару стратегияларының маңыздылығының артуы.

Тұрақтылық пен тәуекел категорияларын бірыңғай аналитикалық құрылымға біріктіретін интегративті модельдердің жеткіліксіз әзірленуі.

Саяси теориядағы тұрақтылық пен тәуекелдің өзара байланысы мәселесі саяси жүйенің тұрақтылығы мен оның ішкі және сыртқы сынтәуекелдерге бейімделу қабілеті арасындағы тепе-теңдікті іздестірумен байланысты.

Классикалық дәстүрде (мысалы, Т.Гоббста) тұрақтылық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін және «барлығының барлығына қарсы соғысының» алдын алатын жоғары құндылық ретінде қарастырылды [6]. Тәуекел бұл контексте ең алдымен анархиямен, бүліктермен және биліктің ыдырауымен байланысты болды. Н.Макиавеллиде тәуекел саясаттың сөзсіз элементі ретінде көрінеді: билеуші белгісіздікті басқара білу және оны өз мүддесіне пайдалана білу керек [7].

Либералдық және демократиялық теорияда (мысалы, Д.Локкта) тұрақтылық азаматтардың легитимділігі мен келісіміне негізделген, ал тәуекел билікті теріс пайдалануға және құқықтарды бұзуға негізделген [8]. Мұнда сайлау арқылы билікті ауыстырудың бақыланатын тәуекелі жүйені жаңарту тетігі ретінде рұқсат етіледі.

Қазіргі теориялар (соның ішінде У.Бектің «тәуекел қоғамы» тұжырымдамасы) тәуекелді күрделі қоғамдардың тұрақты сипаттамасы ретінде қарастырады. Саяси тұрақтылық тәуекелді басу арқылы емес, оны институционалдандыру және басқару (реттеу, болжау, азаматтардың қатысуы) арқылы қол жеткізіледі [4].

Осылайша, саяси теорияда тұрақтылық пен тәуекел диалектикалық байланыста болады: тұрақтылыққа шамадан тыс ұмтылыс тоқырау мен авторитаризмге әкелуі мүмкін, ал шамадан тыс тәуекел тұрақсыздану мен дағдарыстарға әкелуі мүмкін. Оңтайлы модель саяси жүйенің тұрақты дамуының шарты ретінде басқарылатын тәуекелді болжайды.

Мақаланың мақсаты – тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің құрылымдық, институционалдық және дискурсивті тетіктерін ашатын концептуалды модельді әзірлеу. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу көзделеді:

- «Саяси тұрақтылық» категориясына теориялық-әдіснамалық талдау жүргізу;
- Әлеуметтік-саяси білімдегі «тәуекел» ұғымының эволюциясын зерттеу;
- Олардың өзара байланысын түсіндірудің негізгі парадигмаларын анықтау;
- Концептуалды модельдің құрылымдық компоненттерін тұжырымдау;
- Саяси ұйымның әртүрлі деңгейлерінде тұрақтылық пен тәуекелдің бейімделгіш өзара әрекеттесу тетіктерін анықтау.

Зерттеу объектісі – трансформациялық динамика жағдайындағы саяси жүйелер. Пәні – қазіргі саяси теориядағы тұрақтылық пен тәуекелдің концептуалды және институционалдық өзара әсер ету тетіктері.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік тәсіл, неоинституционалдық талдау элементтері, салыстырмалы әдіс, сондай-ақ пәнаралық принциптер құрайды. Теориялық тұжырымдама құрылымдық функционализм, жаңғырту теориясы, тәуекел қоғамы тұжырымдамасы және институционалдық бейімделудің заманауи теорияларының ережелеріне сүйенеді.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы тұрақтылықты тәуекелге қарсылық ретінде емес, оны институционалдық басқару мен трансформациялаудың функциясы ретінде қарастыратын интегративті модельді әзірлеуде. Ұсынылып отырған тәсіл тұрақтылықты статикалық түсінуден сая-

си бейімделгіштіктің динамикалық моделіне көшуге мүмкіндік береді. Зерттеудің теориялық маңыздылығы қазіргі саяси теорияның аппаратын нақтылаудан және трансформациялық процестерді зерттеу үшін аналитикалық шеңберді қалыптастырудан тұрады. Практикалық маңыздылығы ұсынылған модельді дағдарыстық жағдайларды талдау, институционалдық тұрақтылықты бағалау және белгісіздік жағдайында саяси басқару стратегияларын әзірлеу үшін қолдану мүмкіндігінде көрінеді.

Осылайша, зерттеу қазіргі жаһандық трансформация жағдайында саяси жүйенің динамикасының өзара толықтырушы элементтері ретінде тұрақтылық пен тәуекелді қарастыруға мүмкіндік беретін тұтас концептуалды тәсілді қалыптастыруға бағытталған.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері

Классикалық саяси теорияда тұрақтылық негізінен институционалдық тепе-теңдік күйі ретінде түсіндіріледі, мұнда тәуекелдер жүйенің қалыпты жұмыс істеуін бұзатын сыртқы немесе девиантты факторлар ретінде қарастырылады. Мұндай тәсіл құрылымдық функционализм мен жаңғырту теориясына тән.

Құрылымдық функционализм аясында тұрақтылық институционалдық тепе-теңдік пен нормативтік тәртіптің қайта өндірілу күйі ретінде түсіндіріледі. Т.Парсонстың еңбектерінде әлеуметтік жүйенің тұрақтылығы рөлдер мен нормалардың, интегративті және адаптивті функцияларды орындайтын ішкі жүйелердің (саяси, экономикалық, мәдени) келісімділігімен қамтамасыз етіледі, ал тәуекел дисфункцияның немесе жеткіліксіз интеграцияның салдары ретінде түсіндіріледі [1]. Жүйе институционалдық бейімделу тетіктері арқылы тепе-теңдікті қалпына келтіруге ұмтылады. Осылайша, саяси тұрақтылық институционалдық үйлестіру мен нормативтік легитимацияның нәтижесі ретінде көрінеді.

XX ғасырдың ортасындағы салыстырмалы саясаттануда тұрақтылық мәселесі Г.Алмонд пен С.Вербаның еңбектерінде дамыды, мұнда тұрақтылықтың негізгі факторы саяси мәдениет деп танылды. The Civic Culture зерттеуінде демократиялық режимдердің тұрақтылығы қатысу мен бағыныштылық бағдарларының тепе-теңдігімен байланыстырылды [2]. Мұндай

тәсіл тұрақтылықтың нормативтік-институционалдық негіздерін бекітті, бірақ жүйелік тәуекелдердің динамикасын аз дәрежеде есепке алды. Саяси тұрақсыздану тәуекелдері институционалданудың жеткі-ліксіздігімен немесе әлеуметтік күтулер мен билік құрылымы арасындағы сәйкессіздікпен түсіндірілді.

Д.Истонның жүйелік талдауы бұл дәстүрді толықтырып, саяси жүйені кіріс талаптары мен қолдауын шығыс шешімдерге өңдейтін тетік ретінде қарастыруды ұсынды [9]. Тұрақтылық осы логикада жүйенің «диффузды қолдауды» сақтау және ортаның өзгерістеріне бейімделу қабілетімен анықталады. Мұнда тұрақтылықты статикалық түсінуден динамикалық түсінуге көшу байқалады. Демократиялық тұрақтылық теориясы аясында С.М.Липсет экономикалық даму мен әлеуметтік стратификацияның дағдарыстар ықтималдығына әсер ететінін көрсетті. Мұнда тәуекел әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздіктердің туындысы ретінде көрінеді [3].

Осылайша, классикалық парадигма келесі алғышарттарға негізделеді:

- тұрақтылық – жүйенің нормативтік күйі;
- тәуекел – нормадан ауытқу;
- басқару тәуекелдерді минимизациялауға және басуға бағытталған;
- негізгі тетік – институционалдық реттеу.

Бұл модельдің шектеуі оның статикалығы: тәуекел негізінен даму ресурсы ретінде емес, қатер ретінде қарастырылады.

Қазіргі зерттеулер тұрақтылықты жай ғана қақтығыстардың болмауы ретінде түсінуден бас тартады. Неоинституционалдық перспективада тұрақтылық институционалдық икемділіктің, өзін-өзі жаңарту және белгісіздікті басқару қабілетінің нәтижесі ретінде қарастырылады [10]. Осылайша, тұрақтылық процессуалдық сипатқа ие болады және бейімделгіштіктің функциясы ретінде түсіндіріледі.

Тәуекел категориясы ХХ ғасырдың екінші жартысында жүйелі дамуға ие болды. Егер бастапқыда тәуекел негізінен экономикалық немесе техникалық өлшемде түсіндірілсе, кейінгі модернде ол қоғамдық құрылымның негізгі сипаттамасына айналады.

У.Бектің «тәуекел қоғамы» теориясында тәуекел әлеуметтік теңсіздік пен саяси жұмылдырудың жаңа формаларын тудыратын жаңғыртудың өнімі ретінде қарастырылады. Тәуекелдер жаһандық сипат алады және уақыт пен кеңістікте локализациялануын тоқтатады

[4]. Саяси жүйе бұл жағдайларда тек қатерлерге реакция жасап қана қоймай, оларды тұрақты белгісіздік режимінде басқаруға мәжбүр. Бұл жағдайдағы саяси тұрақтылық институттардың өздері тудыратын қатерлерді өңдеу қабілетіне байланысты.

Э.Гидденстің еңбектерінде тәуекел рефлексивті модерннің ажырамас элементі ретінде түсіндіріледі. Қазіргі қоғамның институттары өздерінің легитимділік негіздерін үнемі қайта қарап отырады, бұл сараптамалық жүйелер мен болжау тетіктерінің рөлін күшейтеді. Саяси басқару «болашақты басқару» сипатына ие болады, мұнда тәуекел шешім қабылдаудың құрылымдық компонентіне, саяси таңдаудың элементіне айналады, ал тұрақтылық сәтті рефлексия мен болашақты басқарудың нәтижесі болып табылады [5].

Тәуекелдің жүйелік-коммуникативті интерпретациясы Н.Луманның еңбектерінде ұсынылған, ол тәуекел мен қауіпті ажыратып, тәуекелді шешімдердің салдарымен байланыстырды. Бұл логикада тәуекел – бұл сыртқы қатер емес, саяси таңдаудың селективтілігінің нәтижесі [12]. Мұндай тәсіл тәуекел категориясын институционалдық жауапкершілік пен легитимділікті талдауға интеграциялауға мүмкіндік береді.

Осы парадигманың негізгі сипаттамалары:

- тәуекел – жаңғыртудың сөзсіз өнімі;
- тұрақтылық – тәуекелдерді басқару функциясы;
- биліктің легитимділігі белгісіздікті бақылау қабілетімен байланысты;
- саяси қақтығыс тәуекелдерді түсіндіру үшін күреске айналады.

Осылайша, қазіргі саяси теориядағы тәуекел тек теріс шама ретінде емес, саяси жүйе динамикасының құрылымдық элементі ретінде көрінеді.

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерін зерттеу кешенді әдіснамалық құралдарды қажет етеді. Жүйелік теория идеяларына сүйене отырып, саяси жүйе ортамен өзара әрекеттесетін ашық, өзін-өзі ұйымдастыратын құрылым ретінде қарастырылады. Бұл контексте тәуекел тербеліс ретінде, ал тұрақтылық өзін-өзі реттеу және тепе-теңдікті қалпына келтіру қабілеті ретінде түсіндіріледі. Неоинституционализм формальды және бейресми институттардың тәуекелдерді қабылдау мен бөлуді қалай құрылымдайтынын анықтауға мүмкіндік береді. «Ойын ережелері» логика-

сында институттар бір мезгілде белгісіздікті минимизациялайды және баламаларды шектеу арқылы тәуекелдің жаңа формаларын тудырады. Әлеуметтік конструктивизм тәуекелдің дискурсивті табиғатын ерекше атап көрсетеді. Саяси акторлар қатерлерге тек реакция жасап қана қоймайды, сонымен бірге олардың интерпретациясын қалыптастырады.

Осылайша, тұрақтылық көбінесе биліктің символдық кеңістікті бақылау және сенімді қолдау қабілетіне байланысты. Әртүрлі саяси жүйелердегі тәуекелдерді басқару стратегиялары мен тұрақтылықты сақтау үлгілеріндегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Әстүрлі түрде тұрақтылық пен тәуекел қарама-қарсы категориялар ретінде қарастырылды: тәуекелдің күшеюі тұрақтылыққа қатер ретінде қабылданды. Қазіргі теориялық талдау олардың өзара шарттастығын көрсетеді. Біріншіден, саяси тұрақтылық тәуекелдердің бар екенін мойындамай және оларды басқару тетіктерін институционалдандырмай мүмкін емес. Екіншіден, шамадан тыс тұрақтандыру бейімделгіш тетіктердің басылуына әкелуі мүмкін, бұл жүйелік дағдарыстардың ықтималдығын арттырады. Үшіншіден, басқарылатын тәуекел институционалдық жаңарудың ресурсы бола алады.

Осы зерттеудің әдіснамалық ұстанымы тұрақтылықты тәуекелдерді басқару сапасына байланысты саяси жүйенің динамикалық сипаттамасы ретінде түсінуге негізделген. Осы логика аясында бинарлы модельден («тұрақтылық – тәуекел») тәуекел тұрақтылықтың ішкі параметрі ретінде әрекет ететін интегративті тұжырымдамаға көшу көзделеді.

Қарастырылған парадигмалар тұрақтылық пен тәуекелдің өзара байланысын түсінудің эволюциясын – қарама-қарсы қоюдан интеграцияға дейін көрсетеді. Егер классикалық теория тепе-теңдікті сақтау үшін тәуекелді минимизациялауға ұмтылса, қазіргі саяси ой тәуекелді жүйе динамикасының құрылымдық элементі ретінде қарастырады. Ұсынылған теориялық-әдіснамалық негіздер тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделін құру үшін аналитикалық шеңбер жасайды. Мәселе әлеуметтануды, басқару теориясын, экономиканы және халықаралық қатынастар теориясын тартуды талап етеді, өйткені тәуекелдер кешенді сипатқа ие.

Негізгі бөлім

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделі

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделін әзірлеу жүйелік, неоинституционалдық және конструктивистік тәсілдерден туындайтын бірқатар әдіснамалық және теориялық болжамдарға негізделеді. Біріншіден, саяси жүйе тұрақты белгісіздік жағдайында жұмыс істейтін «ашық, сызықтық емес және өзін-өзі ұйымдастыратын құрылым» ретінде қарастырылады.

Н.Луманның еңбектеріне жататын жүйелік теория логикасында тәуекел шешімдердің селективтілігінің салдары, ал тұрақтылық коммуникациялар мен нормалардың қайта өндірілуін қолдаудың нәтижесі болып табылады. Екіншіден, тәуекел тек сыртқы қатер ретінде емес, шешім қабылдау және ресурстарды бөлу процесінде пайда болатын «саяси басқарудың ішкі параметрі» ретінде түсініледі. Үшіншіден, тұрақтылық статикалық тепе-теңдік ретінде емес, «динамикалық бейімделгіштік» ретінде түсіндіріледі. Мұндай интерпретация Э.Гидденс әзірлеген рефлексивті модерн идеяларымен үндеседі, мұнда тұрақтылық институттардың өз негіздерін үнемі қайта қарау қабілетіне байланысты [5]. Төртіншіден, тәуекелді басқару легитимділік пен сенімді қайта өндірудің негізгі тетігі ретінде қарастырылады.

Осы алғышарттарға сүйене отырып, модель институционалдық, процессуалдық және дискурсивті факторлардың өзара байланысын көрсететін көпдеңгейлі және көпкомпонентті құрылым ретінде құрылады.

Институционалдық-бейімделгіш модель: тұрақтылық динамикалық орнықтылық ретінде. Неоинституционализм мен саяси бейімделу теориясы аясында тұрақтылық институттардың базалық құрылымдарды бұзбай өзгеру қабілеті ретінде түсіндіріледі. Мұнда «динамикалық орнықтылық» немесе «бейімделгіш тұрақтылық» тұжырымдамасы пайда болады. Институттар белгісіздікті минимизациялап қана қоймайды, сонымен бірге тәуекелдерді бөлу ережелерін қалыптастырады. Басқарылатын тәуекел институционалдық жаңарудың құралына айналады [10]. Бұл логикада тұрақтылық тәуекелді жою арқылы емес, оны шешім қабылдау рәсіміне қосу арқылы қол жеткізіледі.

Институционалдық-бейімделгіш модельдің негізгі элементтері:

Институттардың икемділігі – нормаларды түзету қабілеті.

Кері байланыс – ортаны тұрақты мониторингтеу.

Шешімдердің легитимділігі – тәуекелдерді басқару рәсімдерінің қоғамдық танылуы.

Өтеу тетіктері – тәуекелдердің салдарын қайта бөлу.

Бұл модель әсіресе трансформациялық қоғамдар мен дағдарыс кезеңдерін талдауға қолданылады.

Конструктивистік модель: тәуекел дискурсивті ресурс ретінде. Конструктивистік перспектива тәуекелді әлеуметтік тұрғыдан құрылатын категория ретінде қарастырады. Саяси акторлар дискурс, медиа және символдық саясат арқылы қатерлер туралы түсініктерді қалыптастырады. Тұрақтылық тәуекелдердің интерпретациясын бақылау қабілетіне байланысты [11]. Бұл модельде:

- тәуекел – тек объективті құбылыс емес, сонымен бірге интерпретацияның өнімі;
- тұрақтылық қоғамдық қабылдауды басқарумен қамтамасыз етіледі;
- дағдарыстар дискурсивті эскалацияның салдары болуы мүмкін.

Саяси күрес қауіп дәрежесін және оны еңсеру жолдарын анықтау төңірегінде өрбиді. Осылайша, дискурсивті тетіктер тұрақтылықтың құрылымдық факторына айналады.

Синтетикалық өзара әсер модель. Қарастырылған парадигмаларды талдау негізінде олардың аналитикалық ресурстарын біріктіретін интегративті модельді бөліп көрсетуге болады.

- Құрылымдық деңгей – тәртіпті қолдаудың институционалдық тетіктері.
- Процессуалдық деңгей – тәуекелдерді бейімдеу және өңдеу.
- Дискурсивті деңгей – интерпретация және легитимация.
- Жүйелік деңгей – тұрақтылық пен өзгеріс арасындағы тепе-теңдік.

Синтетикалық модель аясында тұрақтылық саяси жүйенің қабілеті ретінде түсініледі:

- тәуекелдерді анықтау;
- олардың салдарын қайта бөлу;
- сенім мен легитимділікті қолдау;
- өзгерістер кезінде институционалдық тұтастықты сақтау.

Осылайша, тәуекел тұрақтылыққа сыртқы қатер ретінде емес, оның ішкі параметрі ретінде көрінеді. Белгісіздікті басқарудың институционалдық қабілеті неғұрлым жоғары болса, тұрақтылық деңгейі де соғұрлым жоғары болады.

Концептуалды модель өзара байланысты төрт блокты қамтиды: субъектілік, институционалдық, процессуалдық және легитимациялық.

Субъектілік блокқа мемлекеттік институттар (билік органдары), саяси партиялар мен элиталар, азаматтық қоғам, сараптамалық және медиа құрылымдар, халықаралық акторлар кіреді. Олардың стратегиялық мінез-құлқы жүйенің тұрақтылық деңгейін анықтайды.

Институционалдық блок. Институттар қос функцияны орындайды: 1) Мінез-құлықты регламенттеу арқылы белгісіздікті төмендетеді. 2) Баламаларды шектеу және ресурстарды қайта бөлу арқылы жаңа тәуекелдерді тудырады [10]. Осылайша, институттар тек тұрақтандырушы ғана емес, сонымен бірге тәуекелдің генеративті факторы.

Процессуалдық блок: тәуекелдерді анықтау; бағалау және болжау; шешім қабылдау; саясатты бейімделгіш түзету; кері байланыс тетіктерін қамтиды. Тұрақтылық ақпаратты өңдеу жылдамдығы мен сапасына, сондай-ақ жүйенің өзін-өзі жаңарту қабілетіне байланысты.

Легитимациялық (дискурсивті) блок мыналарды қамтиды: тәуекелдің жария нарративтері; саяси коммуникация тетіктері; институттарға деген сенім; қатерлерді қоғамдық қабылдау. Тәуекелдерді түсіндіруді бақылау жүйенің тұрақтылығын күшейтеді, ал дискурсивті фрагментация тұрақсыздықты күшейтуі мүмкін [11].

Элементтердің өзара байланыс логикасы. Модель өзара әрекеттесудің циклдік сипатын болжайды. 1-кезең. Тәуекелдің пайда болуы немесе құрылуы. Тәуекел сыртқы факторлардан (экономикалық дағдарыс, халықаралық шиеленіс) немесе ішкі шешімдерден туындауы мүмкін. 2-кезең. Институционалдық реакция. Тәуекелді нормативтік және басқарушылық рәсімдер арқылы өңдеу жүреді. 3-кезең. Дискурсивті легитимация. Саяси жүйе тәуекелдің интерпретациясын қалыптастырады және ден қою шараларын негіздейді. 4-кезең. Кері байланыс және бейімделу. Қоғамдық реакция шешімдерді түзетуге әсер етеді.

Осылайша, тұрақтылық осы циклді сәтті өтудің нәтижесі болып табылады. Кез келген элементтің бұзылуы (мысалы, сенім тапшылығы немесе институционалдық икемсіздік) жүйелік тұрақсыздану ықтималдығын арттырады.

Әзірленген құрылым негізінде тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуінің үш базалық түрін бөліп көрсетуге болады:

1. Компенсаторлық модель. Тұрақтылық тәуекелдерді қатаң басу арқылы қолданылады. Орталықтандырылған жүйелерге тән. Тәуекел минимизацияланады, бірақ латентті тұрақсыздық жиналады.

2. Бейімделгіш модель. Тәуекелдер институционалданады және реформалар мен кері байланыс арқылы өңделеді. Жүйе икемділік пен тұрақтылықты көрсетеді.

3. Дискурсивті-фрагменттелген модель. Бірыңғай нарративтің болмауы сенімсіздіктің өсуіне және саяси поляризацияға әкеледі. Тіпті басқарылатын тәуекелдер тұрақсыздануды тудыруы мүмкін.

Ұсынылған модельдің негізгі қасиеттері: 1. Динамикалылық – уақыттық өлшемді ескереді. 2. Көпдеңгейлілік – ұлттық және халықаралық деңгейлерге қолданылады. 3. Интегративтілік – институционалдық және дискурсивті талдауды біріктіреді. 4. Болжамдық потенциал – тәуекелді басқару тетіктерін талдау арқылы жүйенің тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік береді.

Ұсынылған концептуалды модель тұрақтылық пен тәуекелдің қарама-қарсы емес, өзара толықтыратын жүйе құрайтынын көрсетеді. Тәуекел саяси жүйенің жұмыс істеуінің ішкі параметрі, ал тұрақтылық белгісіздікті тиімді институционалдық, процессуалдық және дискурсивті өңдеудің нәтижесі болып табылады.

Сөйтіп, тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуі тетіктерін ішкі саяси және халықаралық деңгейлерде одан әрі талдау үшін теориялық негіз қалыптасады.

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесу тетіктерін талдау

Өзара әрекеттесудің жалпы логикасы: тербелістен бейімделуге дейін. Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуі сызықтық емес және көпдеңгейлі сипатқа ие. Тәуекел саяси жүйенің тербеліс көзі ретінде көрінеді, алайда бұл тербелістің салдары институционалдық

құрылымға, басқару сапасына және легитимділік деңгейіне байланысты. Н.Луман әзірлеген жүйелік логикада тәуекел шешімнің салдары болып табылады, ал сыртқы қатер ретінде емес [12]. Демек, саяси тұрақтылық тәуекелдерді жоюмен емес, оларға реакция сипатымен анықталады.

Институционалдық тетіктер. Нормативтік реттеу. Институттар рәсімдерді формализациялау арқылы белгісіздіктің төмендеуін қамтамасыз етеді. Заңнама, регламенттер, құзыреттер мен жауапкершілік тетіктерін бөлу тәуекелге реакцияны құрылымдайды. Институционалданудың жоғары дәрежесі кезінде саяси жүйе базалық құрылымдарды бұзбай тәуекелдерді өңдеуге қабілетті [10]. Алайда шамадан тыс нормативтік қаттылық бейімделгіштікті төмендетеді. Институционалдық инерция тәуекелдің ортаның өзгерістеріне жедел ден қоя алмау салдарынан дағдарысқа айналуына әкелуі мүмкін.

Жауапкершілікті қайта бөлу тетігі. Кез келген саяси тәуекел жауапкершілікті бөлу мәселесімен қатар жүреді. Ашықтық пен рәсімдік легитимділік жағдайында жауапкершілік институционалданады, бұл сенімді сақтауға ықпал етеді. Оның бұзылуы немесе саясаттандырылуы кезінде биліктің делегитимациялануы ықтималдығы артады. Осылайша, тұрақтылық көбінесе институттардың шешімдердің салдарын басқару мен болжау мүмкіндігін көрсету қабілетіне байланысты [11].

Процессуалдық тетіктер. Қазіргі саясат шектеулі рационалдылық режимінде жұмыс істейді. Тәуекел стратегиялық таңдаудың бөлігіне айналады. Э.Гидденстің рефлексивті модерн тұжырымдамасында болашақты басқару бағытты тұрақты түзетуді көздейтіні атап көрсетіледі [5]. Тұрақтылық шешімдердің қатесіздігімен емес, жүйенің оқу қабілетімен қамтамасыз етіледі. Мониторинг тетіктері, сараптамалық құрылымдар, аналитикалық орталықтар бейімделгіш потенциалды күшейтеді.

Кері байланыс және саяси оқыту. Кері байланыс тұрақтылықтың негізгі факторы. Дамыған коммуникациялар желісі бар жүйелер дисфункцияларды тезірек анықтап, стратегияны түзете алады [9]. Тиімді кері байланыстың болмауы латентті тәуекелдердің жинақталуына әкеледі. Саяси оқыту мыналарды көздейді: алдыңғы дағдарыстарды талдау;

сәтті практикаларды институционалдандыру; нормативтік тетіктерді түзету.

Дискурсивті тетіктер. Тәуекелді құрастыру. Саясаттың медиатизациясы жағдайында тәуекел жария құрылыс объектісіне айналады. У.Бектің «тәуекел қоғамы» теориясы қатерлерді қабылдау көбінесе олардың объективті параметрлеріне қарағанда маңыздырақ рөл атқаратынын көрсетеді [4]. Егер билік сенімді нарративті қалыптастырып, жағдайды бақылауды көрсетсе, әлеуметтік алаңдаушылық деңгейі төмендейді. Дискурсивті фрагментация кезінде тіпті орташа тәуекелдер ауқымды тұрақсыздандуды тудыруы мүмкін [11].

Дағдарысқа қарсы шараларды легитимдеу. Саяси тұрақтылық көбінесе ден қою шараларының қоғамдық танылуымен анықталады. Шектеу немесе төтенше шешімдер символдық және нормативтік негіздеуді талап етеді. Ашықтықтың жетіспеушілігі сенімді төмендетеді және жанжалды күшейтеді. Осылайша, дискурс объективті тәуекел мен тұрақтылықты субъективті қабылдау арасындағы медиатор ретінде әрекет етеді.

Әлеуметтік-мәдени тетіктер. Саяси мәдениет тәуекелдің рұқсат етілген деңгейін және белгісіздікке төзімділік дәрежесін анықтайды. Институттарға деген сенім деңгейі жоғары қоғамдарда тәуекелдер басқарылатын ретінде қабылданады. Сенім деңгейі төмен қоғамдарда тіпті шектеулі қатерлер жүйелік дағдарыстың белгілері ретінде түсіндіріледі. Әлеуметтік ынтымақтастық, азаматтардың тартылу деңгейі және көлденең байланыстардың сапасы қоғамның дағдарыс жағдайында жұмылдырылу қабілетіне әсер етеді [2].

Халықаралық деңгейдегі өзара іс-қимыл. Жаһандану жағдайында тәуекелдер трансұлттық сипатқа ие болады: экономикалық дағдарыстар, технологиялық ақаулар, экологиялық қатерлер [4]. Мемлекеттің саяси тұрақтылығы тек ішкі институттарға ғана емес, сонымен бірге оның халықаралық реттеу режимдеріне қосылуына да байланысты. Бұл деңгейдегі өзара іс-қимыл тетіктері мыналарды қамтиды: халықаралық ұйымдар арқылы үйлестіру; ұжымдық қауіпсіздік режимдеріне қатысу; трансұлттық ақпарат алмасу. Сыртқы тәуекелдер ішкі консолидацияны күшейтуі мүмкін, сонымен қатар ішкі қайшылықтарды шиеленістіруге қабілетті.

Сызықтық емес эффектілер және шекті мәндер. Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуінің ерекшелігі шекті эффектілердің болуы болып табылады. Белгілі бір деңгейге дейін тәуекел институционалдық жаңаруды ынталандыруы мүмкін. Алайда сыни шектің асып кетуі көшкін тәрізді тұрақсыздандуға әкеледі. Сызықтық еместік келесі аспектілерде көрінеді: шағын оқиғалардың елеулі салдары болуы мүмкін; тұрақтылық өсіп келе жатқан латентті тәуекелдер кезінде ұзақ уақыт сақталуы мүмкін; дағдарыс институционалдық жаңғыртуды жеделдетуге қабілетті.

Өзара әрекеттесу тетіктерінің типологиясы. Жүргізілген талдау негізінде төрт базалық тетікті бөліп көрсетуге болады: 1. Компенсаторлық – тәуекелдерді басу немесе оқшаулау. 2. Бейімделгіш – тәуекелдерді институционалдандыру және өңдеу. 3. Жұмылдыру – қоғамды консолидациялау үшін тәуекелді пайдалану. 4. Делегитимациялық – тәуекелдерді тиімсіз басқару салдарынан сенімнің жоғалуы. Тұрақтылық легитимділікті сақтай отырып, бейімделгіш тетіктің басым болуымен анықталады.

Саяси тәуекелдерді талдаудың маңызы. Саяси тәуекелдерді бағалау қажет: халықаралық инвестициялау кезінде; трансұлттық корпорациялардың қызметінде; мемлекеттік стратегияны әзірлеу кезінде; ұлттық қауіпсіздік саласында. Халықаралық рейтингтік агенттіктер мен аналитикалық орталықтар инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде ескерілетін саяси тұрақтылық индекстерін тұрақты түрде есептейді. Саяси тәуекелдерді бағалау әдістері: сараптамалық бағалаулар; халықаралық агенттіктердің рейтингтері; саяси тұрақтылық индексі; сценарийлік талдау; наразылық белсенділігін мониторингтеу [13].

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесу тетіктерін талдау саяси жүйенің орнықтылығы институционалдық, процессуалдық, дискурсивті және әлеуметтік-мәдени факторлардың кешенді әрекетінің нәтижесі екенін көрсетеді. Тәуекел тұрақтылықты автоматты түрде бұзбайды; ол тиімді басқару, кері байланыс және легитимация тетіктері болмаған кезде тұрақсыздандырушы факторға айналады. Сөйтіп, зерттеу гипотезасы расталады: қазіргі саяси жүйедегі тұрақтылық тәуекелдерді басқару сапасының және институттардың белгісіздік жағдайында бейімделгіш трансформацияға қабілеттілігінің функциясы ретінде көрінеді.

Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуінің эмпирикалық мысалдары

Концептуалды модельді эмпирикалық апробациялау тәуекелдерді өңдеу тетіктері мен олардың саяси жүйенің тұрақтылығына әсерін байқауға болатын нақты кейстерді талдауды көздейді. Иллюстративті мысалдар ретінде жаһандық пандемия дағдарысы, қаржылық-экономикалық сілкіністер және цифрландырудың технологиялық тәуекелдері қарастырылған.

COVID-19 пандемиясы саяси тұрақтылықтың стресс-тесті ретінде. SARS-CoV-2 вирусы тудырған пандемия саяси ұйымның барлық деңгейлерін қамтыған жаһандық тәуекелге айналды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (World Health Organization) 2020 жылдың наурызында COVID-19 пандемиясы туралы жариялады, бұл бүкіл әлем бойынша ауқымды басқару тетіктерін іске қосты. Институционалдық тетік. Бірқатар мемлекеттерде төтенше жағдай режимдері, шектеу шаралары жедел енгізіліп, денсаулық сақтау ресурстары жұмылдырылды. Институттар жоғары дәрежеде үйлестіру мен ашықтыққа ие болған жерлерде тәуекел консолидация факторына айналды. Басқару жүйесі фрагменттелген елдерде құзыреттер қақтығысы мен сенімнің төмендеуі байқалды. Дискурсивті тетік. Қатердің жария интерпретациясы шешуші рөл атқарды. Мемлекеттік органдар коммуникацияның дәйектілігін көрсеткен қоғамдарда әлеуметтік алаңдаушылық деңгейі төмен болды. Басқа жағдайларда қарама-қайшы мәлімдемелер мен шараларды саясаттандыру делегитимацияны күшейтті [11]. Бейімделгіш эффект. Пандемия институционалдық инновацияларды ынталандырды: мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, қашықтықтан білім беруді дамыту, дағдарысты басқару тетіктерін қайта қарау. Осылайша, тәуекел трансформацияның катализаторына айналды және бірқатар жағдайларда ұзақ мерзімді тұрақтылықты нығайтты.

2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысы. 2008 жылғы қаржы дағдарысы Lehman Brothers инвестициялық банкінің банкроттығына байланысты экономикалық тәуекелдің саяси тұрақсыздыққа қалай айналуы мүмкін екенін көрсетті. Тәуекелдің жүйелік сипаты. Дағдарыс ұлттық экономикалардың өзара тәуелділігін

және қаржы институттарының осалдығын анықтады. Саяси жүйелер экономикаға ауқымды араласу қажеттілігіне тап болды. Жауапкершілікті қайта бөлу тетігі. Бірқатар елдерде дағдарысқа қарсы шаралар қоғамдық наразылықпен қатар жүрді, бұл үкіметтердің ауысуына және популистік қозғалыстардың өсуіне әкелді. Билік ашықтық пен әлеуметтік өтемақыны қамтамасыз еткен жерлерде саяси тұрақтылық сақталды. Институционалдық салдарлар. Дағдарыс қаржылық реттеуді реформалауға, қадағалауды күшейтуге және халықаралық деңгейде үйлестіруге (G20 форматы аясында қабылданған шешімдерді қоса алғанда) әкелді. Бұл өзара әрекеттесудің бейімделгіш моделін көрсетеді: тәуекел институционалдық жаңаруды тудырды.

Технологиялық тәуекелдер және цифрлық трансформация. Мемлекеттік басқаруды цифрландыру жаңа мүмкіндіктер туғызады, бірақ сонымен бірге тәуекелдерді – киберқатерлерді, деректердің ағып кетуін, ақпараттық манипуляцияларды тудырады. Киберқауіпсіздік тұрақтылық факторы ретінде. Әртүрлі елдердегі мемлекеттік және жеке құрылымдарға жасалған ауқымды кибершабуылдар тұрақтылықтың цифрлық қорғаныс деңгейіне тәуелділігін көрсетті. Мұндай қатерлерге жеткіліксіз дайындық институттарға деген сенімге нұқсан келтіруі мүмкін. Ақпараттық тәуекелдер. Әлеуметтік желілерде жалған ақпараттың таралуы саяси поляризацияны күшейтеді және рәсімдердің легитимділігін төмендетеді. Тәуекел объективті дағдарыс болмаған кезде де тұрақтылықты қабылдауға әсер ететін дискурсивті сипатқа ие болады [11]. Тәуекелдің инновациялық потенциалы. Сонымен бірге цифрлық технологиялар ашықтықты арттыруға және кері байланыс арналарын кеңейтуге ықпал етеді. Электрондық сервистер мен ашық деректер ақпаратты тиісті қорғау жағдайында сенімді нығайтады.

Кейстерді салыстырмалы талдау. Қарастырылған мысалдарды салыстыру жалпы заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді: 1. Институционалдық икемділік бейімделгіш реакция ықтималдығын арттырады. 2. Коммуникацияның ашықтығы делегитимациялық эффекттері төмендетеді. 3. Өтеу тетіктерінің болуы тәуекелдің әлеуметтік салдарын жұмсартады. 4. Шешім қабылдау жылдамдығы дағдарыстың тереңдігіне әсер етеді. Бұл ретте тәуекелдің сипаты (жаһандық, экономикалық,

технологиялық) ден қою құралдарын өзгертеді, бірақ өзара әрекеттесудің жалпы логикасын өзгертпейді.

Эмпирикалық динамикадағы шекті эффектілер. Талдау жүйенің тұрақтылығы тәуекелдің абсолютті деңгейімен емес, оның қарқындылығы мен институттардың өңдеу қабілеті арасындағы арақатынаспен анықталатынын көрсетеді. Институционалдық «бейімделу шегінен» асып кеткен жағдайда басқарылатын тұрақсыздықтан жүйелік дағдарысқа көшу байқалады. Керісінше, институционалдық дайындығы жоғары орташа тәуекелдер жаңғырту мен тұрақтылықты нығайтуға ықпал етеді.

Эмпирикалық мысалдар әзірленген концептуалды модельдің ережелерін растайды. Барлық қарастырылған жағдайларда тәуекел трансформация факторы ретінде көрінді, ал саяси тұрақтылық мыналармен анықталды: институционалдық реакция сапасы; сенім мен легитимділік деңгейі; дискурсивті басқарудың тиімділігі; бейімделу қабілеті.

Осылайша, тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуі динамикалық сипатқа ие: тәуекел басқару тетіктерінің конфигурациясына байланысты тұрақсыздану көзі де, саяси жүйенің жаңару ресурсы да бола алады.

Эмпирикалық мысалдар (Қазақстан Республикасының материалдары негізінде)

Ұсынылған концептуалды модельді эмпирикалық тексеру Қазақстан Республикасының саяси жүйесінің трансформациясы жағдайында тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуін көрсететін нақты кейстерді талдауды көздейді. Қазақстан салыстырмалы түрде тұрақты институционалдық құрылымы бар, саяси жаңғырту сипатына әсер еткен бірқатар дағдарыстық эпизодтардан өткен мемлекет ретінде қызығушылық тудырады.

Ұсынылған концептуалды модельді эмпирикалық тексеру Қазақстан Республикасының саяси жүйесінің трансформациясы жағдайында тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуін көрсететін нақты кейстерді талдауды көздейді. Р.Сейсебаева атап өткендей, Қазақстанның саяси тұрақтылығы тәуекелдерін талдау ресурстарды жүзеге асырудағы сандық және сапалық бұзушылықтарды есепке алуды та-

лап етеді, бұл ретте сапалық бұзушылықтар билік ету технологиясын өзгерту қажеттігін көрсететін жүйелік дағдарысқа ұласуы мүмкін [22]. Қазақстан салыстырмалы түрде тұрақты институционалдық құрылымы бар, саяси жаңғырту сипатына әсер еткен бірқатар дағдарыстық эпизодтардан өткен мемлекет ретінде қызығушылық тудырады.

2022 жылғы қаңтар оқиғасы жүйелік тәуекелдердің дағдарыстық түйіні ретінде. Тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әрекеттесуінің негізгі мысалы ресми риторикада «Қаңтар оқиғасы» деп аталған 2022 жылғы қаңтар болып табылады. Елдің батыс өңірлерінде сұйытылған газ бағасының өсуіне байланысты басталған жаппай наразылықтар ауқымды саяси дағдарысқа айналды. Институционалдық аспект. Назылықтардың өршуі жағдайында ел басшылығы Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы арқылы ұжымдық қауіпсіздік тетіктеріне жүгінді, бұл ұйым тарихында прецедент болды. Төтенше жағдай режимін енгізу және күш құрылымдарын жұмылдыру тұрақтандырудың компенсаторлық тетігін көрсетті. Ұсынылған модель тұрғысынан алғанда, тәуекел (әлеуметтік-экономикалық және саяси) институционалдық өңдеу шегінен асып кетті, бұл төтенше шараларды қажет етті. Алайда кейінгі реформалар бейімделгіш фазаға көшуді көрсетеді. Дискурсивті өлшем. Оқиғаларды тұрақсыздандыру әрекеті және «террорлық қатар» ретінде ресми түсіндіру қолдауды жұмылдыруда және қатаң шараларды легитимдеуде рөл атқарды [14]. Сонымен бірге қоғамда институционалдық жаңару қажеттігі туралы пікірталастар күшейді. Бейімделгіш эффект. Дағдарыстан кейін өкілеттіктерді қайта бөлуге және парламент рөлін күшейтуге бағытталған конституциялық өзгерістерді [15] қоса алғанда, саяси реформалар бағдарламасы басталды. Осылайша, тәуекел институционалдық түзету ынталандырушысына айналды.

Билік транзиті және институционалдық сабақтастық (2019 ж.). 2019 жылы Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаевтан Қасым-Жомарт Тоқаевқа өкілеттіктерді беру саяси жүйе тұрақтылығының маңызды сынағы болды. Транзиттің басқарылатын тәуекелі. Билік транзиті дәстүрлі түрде персоналистік және суперпрезиденттік режимдер үшін жоғары тәуекел аймағы ретінде қарастырылады. Қазақстанда өкілеттіктерді институционалдық

тұрғыдан ресімделген беру сценарийі жүзеге асырылды, бұл күрт тұрақсыздандуды болдырмауға мүмкіндік берді. Легитимация тетігі. Мерзімінен бұрынғы президенттік сайлау және кейінгі саяси бастамалар жаңа тепеңдікті формалды түрде бекітуді қамтамасыз етті. Бұл жағдайда тұрақтылық құқықтық рәсімдер мен символдық сабақтастықтың үйлесуі арқылы қолдау тапты [19]. Алайда биліктің бұрынғы конфигурациясы элементтерінің сақталуы 2022 жылы көрінген латентті тәуекелдерді тудырды. Бұл өңделмеген институционалдық қайшылықтардың жинақталу сипаты туралы тезисті көрсетеді.

Экономикалық тәуекелдер және әлеуметтік тұрақтылық. Қазақстанның экономикалық моделі көмірсутектер экспортына жоғары тәуелділікпен сипатталады. Мұнайдың әлемдік бағасының ауытқуы әлеуметтік тұрақтылыққа әсер ететін макроэкономикалық тәуекелдерді тудырады. Валюталық және инфляциялық соққылар. 2015 жылы теңгенің еркін айырбастау бағамына көшу девальвациямен және әлеуметтік шиеленістің өсуімен қатар жүрді. Алайда дағдарыстық кезеңдерде экономиканы қолдау үшін ауқымды трансферттерді қоса алғанда, Ұлттық қор құру және дағдарысқа қарсы бағдарламаларды іске асыру [21] экономикалық соққылардың салдарын жұмсартуға мүмкіндік берді, бұл сараптамалық бағалауларда да расталады [16]. Әлеуметтік өтемақы. Атаулы әлеуметтік қолдау тетіктері мен мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламалары тәуекелдерді қайта бөлу құралдары ретінде әрекет етті. Бұл экономикалық тәуекел институционалдық шаралар арқылы өңделетін өзара әрекеттесудің бейімделгіш моделіне сәйкес келеді.

Қазақстандағы COVID-19 пандемиясы: басқару тетіктерінің тиімділігін тексеру. COVID-19 пандемиясы Қазақстан үшін мемлекеттік басқару, денсаулық сақтау және ведомствоаралық өзара іс-қимыл жүйесінің стресс-тестіне айналды. Қабылданған шаралардың тиімділігіне талдау жүргізейік.

1. Нормативтік-құқықтық және институционалдық ден қою. Негізгі тетіктер: Төтенше жағдайды енгізу (2020 ж. наурыз–мамыр) [17]; Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссияны құру; Бас мемлекеттік санитарлық дәрігердің жедел қаулылары; Денсаулық сақтау министрлігі мен облыстық әкімдіктер арқылы үйлестіру.

Тиімділікті бағалау: 1. Шешімдердің тез қабылдануы. 2. Қозғалыс пен бизнес қызметін шектеудің жедел мүмкіндігі. 3. Нормативтік актілердің жиі өзгеруі шатасуларды тудырды. 4. Жергілікті атқарушы органдарға жүктеме өңірлердегі басқарушылық құзырет-тердің біркелкі еместігін көрсетті.

2. Денсаулық сақтау жүйесін ұйымдастыру. Оң аспектілер: Инфекциялық стационарларды шұғыл түрде орналастыру; Модульдік ауруханалар салу. Төсек қорын ұлғайту және ӨЖЖ сатып алу. Отандық QazVac вакцинасын әзірлеу және қолдану. Проблемалар: Медициналық персоналдың жетіспеушілігі; Бастапқы буынның шамадан тыс жүктелуі; Дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудегі логистикалық ақаулар (2020 ж.); Бастапқы кезеңде медициналық деректердің цифрлық интеграциясының жеткіліксіздігі. Жүйе жұмылдыру қабілетін көрсетті, бірақ бұрын жинақталған құрылымдық тапшылықтарды анықтады.

3. Цифрлық басқару және бақылау. Құралдар: Өзін-оқшаулауды мониторингтеуге арналған қосымшалар; QR-код бойынша қоғамдық орындарға кіруге арналған Ashyq жүйесі; Ірі қалалардағы электрондық рұқсаттар. Тиімділік: Мемлекеттік қызметтерді цифрландыруды жеделдету; Қашықтықтан қызметтер арқылы байланыстарды азайту; Құпиялылық және тең қолжетімділік мәселелері; Ауылдық жерлердегі біркелкі емес цифрлық қамту.

Пандемия мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясының катализаторына айналды.

4. Экономикалық және әлеуметтік қолдау шаралары. Негізгі шаралар: Табысынан айырылған азаматтарға әлеуметтік төлемдер; Салықтық кейінге қалдырулар және ШОБ-ты жеңілдікті кредиттеу; Стратегиялық салаларды қолдау. Бағалау: Жаппай төлемдерді жылдам енгізу; Макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау; Көмек алу кезіндегі бюрократиялық қиындықтар; Бюджетке жүктеменің өсуі және тапшылықтың ұлғаюы [16].

5. Коммуникациялық саясат. Проблемалар: Халықтың бір бөлігінің ресми статистикаға сенбеуі; Әлеуметтік желілерде жалған ақпараттың таралуы. Оң өзгерістер: Тұрақты брифингтер; Денсаулық сақтау министрлігінің жария есептілігі; Вакцинация бойынша түсіндіру жұмыстарын жандандыру.

Коммуникация басқару жүйесінің ең осал элементтерінің біріне айналды. Осылайша:

- Пандемия орталықтандырылған басқару моделіне тәуелділікті анықтады.

- Жүйе ресурстарды жылдам жұмылдыруға қабілетті болды.

- Бастапқы медицина мен өңірлік басқаруды нығайту қажет.

- Дағдарыстық менеджментті институционалдандыру қажет.

- Халықтың сенім деңгейін арттыру бойынша жүйелі жұмыс маңызды.

Сыртқы саяси тәуекелдер және көпвекторлық Қазақстан дәстүрлі түрде ірі державалардың мүдделерін теңдестіре отырып, көпвекторлы сыртқы саясатты ұстанады. Аймақтағы геосаяси шиеленіс сыртқы қысым тәуекелдерін күшейтеді. Интеграциялық бірлестіктерге (ЕАЭО, ШЫҰ) қатысу және ЕО, Қытай, Ресей, АҚШ-пен серіктестік қатынастарды қолдау сыртқы тәуекелдерді әртараптандыруға мүмкіндік береді. Мұндай стратегия сыртқы тұрақсыздану ықтималдығын төмендетеді және құрылымдық тұрақтылықты күшейтеді [18].

Негізгі сыртқы саяси тәуекелдер:

Геосаяси поляризация. Ресей–Батыс және АҚШ–Қытай қақтығысының тереңдеуі теңдестіру стратегиясын қиындатады. 2. Санкциялық тәуекелдер. РФ-мен тығыз экономикалық байланыстарға байланысты екінші реттік санкциялар ықтималдығы. 3. Көліктік-логистикалық тәуелділік. Экспорттың солтүстік бағыттарға тарихи бағдарлануы. 4. Экономикалық осалдық. Экспорттың шикізаттық бағыты сыртқы нарықтарға тәуелділікті күшейтеді. 5. Ақпараттық-саяси қысым. Сыртқы акторлар медиа- және гуманитарлық ықпал ету құралдарын пайдалануы мүмкін.

Тәуекелдерді минимизациялаудың перспективалары мен мүмкін бағыттары:

Экспорттық бағыттарды әртараптандыру (Транскаспий дәлізі).

Шикізаттық емес экспортты дамыту.

- Орталық Азиядағы өңірлік ынтымақтастықты күшейту.

- Ішкі экономикалық тұрақтылықты нығайту.

- Белсенді «орташа держава дипломатиясы» (middle power diplomacy).

Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты турбулентті халықаралық жүйе жағдайында орташа ауқымды мемлекет үшін ұтымды стратегия болып қала береді. Алайда геосаяси қақтығыстың өсуі маневр жасау кеңістігін

тарылтады және сыртқы саяси болжау мен стратегиялық жоспарлауды институционалдық нығайту қажеттілігін күшейтеді.

Жалпы алғанда, қазақстандық тәжірибені талдау компенсаторлық және бейімделгіш тетіктердің үйлесімін көрсетеді. Негізгі заңдылықтар: 1. Тәуекел көбінесе әлеуметтік-экономикалық және саяси факторлардың түйіскен жерінде пайда болады. 2. Институционалдық орталықтандыру реакция жылдамдығын арттырады, бірақ кері байланыс тереңдігін төмендетеді. 3. Ұзақ мерзімді тұрақтылық дағдарысты реформаға айналдыру қабілетіне байланысты. 4. Легитимділік тәуекел мен тұрақтылық арасындағы негізгі медиатор болып табылады [4, 5].

Осылайша, қазақстандық тәжірибе тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің динамикалық сипатын көрсетеді: тиімді институционалдық өңдеу кезінде тәуекел жаңғырту факторына айналады, ал оның жинақталуы кезінде – жүйелік тұрақсыздану көзіне айналады.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Алынған қорытындыларды теориялық түсіндіру. Тұрақтылық тепе-теңдік күйі ретінде түсінілген Т.Парсонстың құрылымдық функционализміне [1] жататын классикалық парадигмадан айырмашылығы, алынған нәтижелер тұрақтылықтың динамикалық интерпретациясына көшу қажеттігін көрсетеді. Қазіргі саяси жүйе У.Бектің «тәуекел қоғамы» [4] тұжырымдамасымен және Э.Гидденстің рефлексивті модерн идеясымен [5] сәйкес келетін тұрақты белгісіздік жағдайында жұмыс істейді.

Зерттеу нәтижелері мыналарды растайды:

- тәуекел институционалдық және саяси шешімдердің салдары болып табылады [12];

- орнықтылық белгісіздікті өңдеу сапасымен анықталады;

- легитимділік объективті қатер мен тұрақтылықты субъективті қабылдау арасындағы медиатор функциясын орындайды [11];

- институционалдық бейімделгіштік жүйелік дағдарыс ықтималдығын төмендетеді [10].

Осылайша, тұрақтылық статикалық күй ретінде емес, процесс ретінде қарастырылуы керек.

Зерттеудің шектеулері. Алынған нәтижелерге қарамастан, зерттеудің бірқатар

шектеулері бар: 1. Модельдің концептуалды сипаты. Ұсынылған модель теориялық-аналитикалық сипатқа ие және сандық индикаторларды одан әрі операцияландандыруды талап етеді. 2. Макродеңгейге бағдарлану. Талдау негізінен мемлекеттік деңгейге шоғырланған және саяси мінез-құлықтың микродеңгейін аз дәрежеде ескереді. 3. Эмпирикалық өрістің шектеулілігі. Негізінен қазақстандық кейсті қарастыру қорытындыларды әмбебаптандыру үшін салыстырмалы базаны кеңейтуді талап етеді. 4. Саяси ортаның динамикалылығы. Халықаралық жағдайдың және технологиялық факторлардың өзгеруі тәуекел мен тұрақтылықтың өзара әрекеттесу параметрлерін өзгертуі мүмкін.

Кейінгі зерттеулердің перспективалары. Алынған нәтижелер одан әрі ғылыми әзірлемелер үшін бірнеше бағыттарды ашады: 1. Модельді операцияландандыру. Институционалдық бейімделгіштік, сенім деңгейі және тәуекелдің шекті мәндері индикаторларының жүйесін әзірлеу. 2. Салыстырмалы талдау. Қазақстандық тәжірибені посткеңестік кеңістіктегі басқа мемлекеттермен және ұқсас институционалдық құрылымы бар елдермен салыстыру. 3. Цифрлық тәуекелдерді зерттеу. Цифрлық трансформация мен ақпараттық ортаның саяси тұрақтылыққа әсерін талдау. 4. Сценарийлерді модельдеу. Дағдарыстық фазалардың ықтималдығын бағалау үшін жүйелік динамика мен болжамдық әдістерді пайдалану.

Нәтижелердің теориялық және практикалық маңызы. Теориялық тұрғыдан зерттеу қазіргі саяси теорияның аппаратын нақтылауға ықпал етеді, «тұрақтылық – тұрақсыздық» бинарлық логикасынан «тәуекелді басқару – бейімделгіш тұрақтылық» процессуалдық моделіне көшуді ұсынады. Практикалық маңыздылығы модельді қолдану мүмкіндігінде:

- дағдарыстарға институционалдық дайындықты бағалау үшін;
- дағдарысқа қарсы басқару стратегияларын әзірлеу үшін;
- биліктің легитимациялық ресурстарын талдау үшін;
- жүйелік трансформацияларды болжау үшін.

Нәтижелерді талқылау зерттеудің негізгі ережесін растайды: қазіргі саяси динамика жағдайында тұрақтылық тәуекелдерді басқару сапасының функциясы. Белгісіздікті

институционалдандыруға, легитимділік пен сенімді қолдауға және бейімделгіштікті қамтамасыз етуге қабілетті саяси жүйе тұрақтылықтың жоғары деңгейін көрсетеді.

Осылайша, әзірленген концептуалды модель әртүрлі институционалдық конфигурациясы мен жаңғырту динамикасының деңгейі бар мемлекеттердегі трансформациялық процестерді зерттеу үшін аналитикалық құрал ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу қазіргі саяси теориядағы тұрақтылық пен тәуекелдің өзара әсерінің концептуалды моделін әзірлеуге және теориялық тұрғыдан негіздеуге бағытталған. Талдау барысында тұрақтылықты тепе-теңдік күйі және қатерлерді минимизациялау ретіндегі дәстүрлі интерпретация саяси ортаның күрделенуі, жаһандану және цифрлық трансформация жағдайында түсіндірмелік потенциалын жоғалтатыны көрсетілді.

Теориялық-әдіснамалық талдау ғылыми тәсілдердің эволюциясын – тұрақтылықты құрылымдық-функционалдық түсінуден [1,2] тәуекел саяси жүйенің құрылымдық элементі ретінде қарастырылатын динамикалық интерпретацияға дейін көрсетті. У.Бектің «тәуекел қоғамы» [4] идеялары, Э.Гидденстің рефлексивті модерн тұжырымдамасы [5], сондай-ақ Н.Луманның жүйелік теориясы [12] тәуекел тек сырттан ғана емес, сонымен қатар саяси шешімдердің, институционалдық шектеулердің және легитимация процестерінің нәтижесінде пайда болады деген тезисті негіздеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу аясында субъектілік, институционалдық, процессуалдық және легитимациялық блоктарды қамтитын көпдеңгейлі концептуалды модель ұсынылды. Тұрақтылық осы модельде саяси жүйенің қабілетінің функциясы ретінде анықталады:

- тәуекелдерді анықтау және түсіндіру;
- белгісіздікті институционалдық тұрғыдан өңдеу;
- легитимділік пен сенімді қолдау;
- басқару шешімдерін бейімделгіш түзетуді қамтамасыз ету.

Өзара әрекеттесу тетіктерін талдау тұрақтылық нормативтік реттеудің, жауапкершілікті қайта бөлудің, тиімді кері байланыстың және дискурсивті басқарудың үйлесуі арқылы

қалыптасатынын көрсетті. Саяси динамиканың сызықтық еместігі тәуекелдің шекті мәндерінің болуын болжайды, олардың асып кетуі басқарылатын тұрақсыздықты жүйелік дағдарысқа айналдыруға қабілетті.

Модельді Қазақстан Республикасының материалдарында эмпирикалық апробациялау оның аналитикалық қолданылуын растады. 2022 жылғы қаңтар оқиғасы [14] тұрақтандырудың компенсаторлық моделінің шектерін және басқарудың бейімделгіш конфигурациясына көшу қажеттігін көрсетті. 2019 жылғы билік транзиті [19], экономикалық соққылар [16] және COVID-19 пандемиясы [17] институционалдық икемділіктің, коммуникация сапасының және сенім деңгейінің тұрақтылықтың негізгі факторлары ретіндегі маңыздылығын анықтады.

Зерттеудің негізгі қорытындылары:

- Тәуекел қазіргі саяси жүйенің жұмыс істеуінің ішкі параметрі болып табылады.

- Тұрақтылық процессуалдық және динамикалық сипатқа ие.

- Легитимділік объективті қатер мен саяси тұрақтылық арасындағы медиатор ретінде әрекет етеді.

- Бейімделгіш институционалдық қабілет ұзақ мерзімді тұрақтылықтың басты шарты.

- Дағдарыс тәуекелді өңдеудің тиімді тетіктері болған кезде жаңғырту факторы ретінде әрекет ете алады.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы қазіргі саяси теорияның ұғымдық аппаратын нақтылаудан және трансформациялық процестерді зерттеу үшін интегративті талдамалық шеңберді қалыптастырудан тұрады. Практикалық маңыздылығы әзірленген модельді институционалдық тұрақтылықты диагностикалау, дағдарыстық сценарийлерді бағалау және дағдарысқа қарсы басқару стратегияларын әзірлеу үшін пайдалану мүмкіндігінде.

Кейінгі зерттеулердің перспективалары модельді операционалдандырумен, бейімделгіштіктің сандық индикаторлары жүйесін әзірлеумен, салыстырмалы талдауды кеңейтумен және цифрлық және геосаяси тәуекелдердің саяси жүйелердің тұрақтылығына әсерін зерттеумен байланысты.

Осылайша, қазіргі әлемнің өсіп келе жатқан белгісіздігі жағдайында мемлекеттің тұрақтылығы тәуекелді жоюмен емес, оны институционалдық және дискурсивті басқару

сапасымен анықталады. Дәл осы белгісіздікті саяси даму тетігіне интеграциялау қабілеті XXI ғасырдағы тұрақтылықтың негізгі критерийіне айналады.

Қаржыландыру

Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті BR27195711 «Қазақстандағы әлеуметтік-саяси процестер (1980-2020): демократияландыру тәжірибесі және Әділетті мемлекеттің қалыптасуы» атты жобасы аясында қаржыландырылған.

Әдебиеттер тізімі

1 Парсонс Т. Социальная система. – Санкт-Петербург: Свет, 1996. – 340 с.

2 Алмонд Г. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах. – Москва: Наука, 1989. – 450 с.

3 Липсет С.М. Политическая система США. – Москва: Прогресс, 1983. – 350 с.

4 Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – Москва: Академический проект, 2005. – 380 с.

5 Гидденс Э. Современная система общества. – Москва: Академический проект, 2000. – 420 с.

6 Гоббс Т. Левиафан. – Москва: Мысль, 2001. – 480 с.

7 Макиавелли Н. Государь. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. – 240 с.

8 Локк Дж. Два трактата о правлении. – Москва: Социум, 2018. – 400 с.

9 Истон Д. Политическая система. – Москва: Наука, 1990. – 380 с.

10 Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – Москва: Начала, 1997. – 180 с.

11 Wendt A. Anarchy is what States Make of It: The Social Construction of Power Politics // International Organization. – 1992. – Vol. 46. – No. 2. – P. 391-425.

12 Луман Н. Социальные системы: очерк теории общества. – Москва: Академический проект, 2002. – 640 с.

13 Дунаев В.Ю. Оценка политических рисков: принципы и инструментарий. – Алматы: [б. и.], 2008. – 193 с. – (Политическая социология современного Казахстана). – [Электронды ресурс] URL: <https://kazneb.kz/kk/catalogue/view/1107148> (Қаралған күні: 01.03.2026).

14 Обращение Президента Республики Казахстан К.К. Токаева к народу Казахстана от 7 января 2022 года Официальный сайт Президента РК. // [Электронды ресурс] URL: <https://www.akorda.kz/ru/speeches/> ... (Қаралған күні: 01.03.2026).

15 О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020–2030 годы : Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 // [Электронды ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38683735 (Қаралған күні: 01.03.2026).

16 Тукумов Е. Дипломатия Президента Токаева: коллективная монография. Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК. – Астана: КИСИ, 2025. – 397 с. // [Электронды ресурс] URL: <https://kisi.kz/wp-content/uploads/2025/08/diplomatiya-prezidenta.pdf> (Қаралған күні: 01.03.2026).

17 О введении чрезвычайного положения: Указ Президента Республики Казахстан № 285 от 15 марта 2020 года // [Электронды ресурс] URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-vvedenii-chrezvychainogo-polozheniya-2 (Қаралған күні: 01.03.2026).

18 Официальный сайт Президента Республики Казахстан // [Электронды ресурс] URL: <http://www.akorda.kz> (Қаралған күні: 01.03.2026).

19 Об установлении итогов внеочередных выборов Президента Республики Казахстан, состоявшихся 9 июня // [Электронды ресурс] URL: <https://election.gov.kz/rus/informatsiya-oproshedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/> (Қаралған күні: 01.03.2026).

20 Оборонные ведомства обсудили обстановку в Казахстане и действия Коллективных миротворческих сил ОДКБ: новость от 9 января 2022 г. // [Электронды ресурс] URL: https://odkb-csto.org/news/news_odkb/oboronnye-vedomstva-obsudili-obstanovku-v-kazakhstane-i-deystviya-kollektivnykh-mirotvorcheskikh-sil/#loaded (Қаралған күні: 01.03.2026).

21 Об утверждении Концепции управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года: Указ Президента Республики Казахстан от 10 сентября 2022 года № 1005 // [Электронды ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005> (Қаралған күні 01.03.2026).

22 Сейсебаева Р. Риски политической стабильности государства // Вестник КазНУ. Серия философии, политологии и культурологии. – 2018. – № 1 (63). – 245-250 с. // [Электронды ресурс] URL: <https://bulletin-philosophy.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/247> (Қаралған күні: 02.03.2026).

Transliteration

1 Parsons T. Sotsial'naya sistema [The Social System]. – Saint Petersburg: Svet, 1996. – 340 s. (in Russ.)

2 Almond G., Verba S. Grazhdanskaya kul'tura: politicheskie ustanovki i demokratsiya v pyati stranakh [The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations]. – Moscow: Nauka, 1989. – 450 s. (in Russ.)

3 Lipset S.M. Politicheskaya sistema SShA [The Political System of the USA]. – Moscow: Progress, 1983. – 350 s. (in Russ.)

4 Bek U. Obschestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society: Towards a New Modernity]. – Moscow: Akademicheskii projekt, 2005. – 380 s. (in Russ.)

5 Giddens E. Sovremennaya sistema obshchestva [The Contemporary System of Society]. – Moscow: Akademicheskii projekt, 2000. – 420 s. (in Russ.)

6 Gobbs T. Leviatan [Leviathan]. – Moscow: Mysl', 2001. – 480 s. (in Russ.)

7 Makiavelli N. Gosudar' [The Prince]. – Saint Petersburg: Azbuka-klassika, 2004. – 240 s. (in Russ.)

8 Lокk Dzh. Dva traktata o pravlennii [Two Treatises of Government]. – Moscow: Sotsium, 2018. – 400 s. (in Russ.)

9 Iston D. Politicheskaya sistema [The Political System]. – Moscow: Nauka, 1990. – 380 s. (in Russ.)

10 Nort D. Instituty, institutsional'nye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. – Moscow: Nachala, 1997. – 180 s. (in Russ.)

11 Wendt A. Anarchy is what States Make of It: The Social Construction of Power Politics // International Organization. – 1992. – Vol. 46. – No. 2. – P. 391-425.

12 Luman N. Sotsial'nye sistemy: ocherk teorii obshchestva [Social Systems: Outline of a General Theory of Society]. – Moscow: Akademicheskii projekt, 2002. – 640 s. (in Russ.)

13 Dunaev V.Yu., Kurganskaya V.D., Nysanbaev A.N. Otsenka politicheskikh riskov: printsipy i instrumentariy [Political Risk Assessment: Principles and Tools]. – Almaty: [s. n.], 2008. – 193 s. – (Politicheskaya sotsiologiya sovremennogo Kazakhstana). // [Jelektrondy resurs] URL: <https://kazneb.kz/kk/catalogue/view/1107148> (Qaralghan kuni: 01.03.2026). (in Russ.)

14 Obrasheniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.K. Tokaeva k narodu Kazakhstana ot 7 yanvarya 2022 goda [Address of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan dated January 7, 2022] // Ofitsial'nyy sayt Prezidenta RK. // [Jelektrondy resurs] URL: <https://www.akorda.kz/ru/speeches/> (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

15 O Kontseptsii vneshney politiki Respubliki Kazakhstan na 2020–2030 gody [On the Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2020–2030]: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 6 marta 2020 goda № 280 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 6, 2020 No. 280]. // [Jelektrondy resurs] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38683735 (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

16 Tukumov E., Kushkumbayev S., Auelbayev B. [et al.]. Diplomatiya Prezidenta Tokaeva: kollektivnaya monografiya [Diplomacy of President Tokayev: Collective Monograph] / Kazakhstanskiy institut strategicheskikh issledovaniy pri Prezidente RK. – Астана: КИСИ, 2025. – 397 с. // [Jelektrondy resurs] URL: <https://kisi.kz/wp-content/uploads/2025/08/diplomatiya-prezidenta.pdf> (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

17 O vvedenii chrezvychaynogo polozheniya [On the Introduction of a State of Emergency]: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan № 285 ot 15 marta 2020 goda [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 285 of March 15, 2020] // [Jelektrondy resurs] URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-vvedenii-chrezvychaynogo-polozheniya-2 (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

18 Ofitsial'nyy sayt Prezidenta Respubliki Kazakhstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. // [Jelektrondy resurs] URL: <http://www.akorda.kz> (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

19 Ob ustanovlenii itogov vneocherednykh vyborov Prezidenta Respubliki Kazakhstan, sostoyavshikhsya 9 iyunya 2019 goda [On the establishment of the results of the snap election of the President of the Republic of Kazakhstan held on June 9, 2019] // [Jelektrondy resurs] URL: <https://election.gov.kz/> (Qaralghan kuni: 01.03.2026). (in Russ.)

20 Oboronnye ведомства обсудили обстановку в Казахстане i deystviya Kollektivnykh mirotvorcheskikh sil ODKB [Defense ministries discussed the situation in Kazakhstan and the actions of the CSTO Collective Peacekeeping Forces]: novost' ot 9 yanvarya 2022 g.

// [Jelektrondy resurs] URL: https://odkb-csto.org/news/news_odkb/oboronnye-vedomstva-obsudili-obstanovku-v-kazakhstane-i-deystviya-kollektivnykh-mirotvorcheskikh-sil/#loaded (Qaralghan kuni: 01.03.2026). (in Russ.)

21 Ob utverzhdenii Kontseptsii upravleniya gosudarstvennymi finansami Respubliki Kazakhstan do 2030 goda [On Approval of the Concept of Public Finance Management of the Republic of Kazakhstan until 2030]: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 10 sentyabrya 2022 goda № 1005 // [Jelektrondy resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005> (Qaralghan kuni: 01.03.2026) (in Russ.)

22 Seysebaeva R. Riski politicheskoy stabil'nosti gosudarstva [Risks of the political stability of the state] // Vestnik KazNU. Seriya filosofii, politologii i kul'turologii.

– 2018. – № 1 (63). – 245-250 s. // [Jelektrondy resurs] URL: <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/247> (Qaralghan kuni: 02.03.2026) (in Russ.)

Авторлардың үлесі: Булуктаев Ю.О. мақаланың бастапқы нұсқасын дайындады, оның соңғы нұсқасын редакциялады, Қызырбек Д.Қ.- корреспондент-автор, тұжырымдамалық бөлігін толықтырды және әзірледі, зерттеу әдіснамасын нақтылады, қорытынды бөлігін әзірледі, Булуктаев Ю.О., Қызырбек Д.Қ. - практикалық ұсыныстарды әзірлеуге, эмпирикалық материалды нақтылауға және қайта қарауға, жұмыстың техникалық дизайнына қатысты.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Юрий Очирович Булуктаев

бас ғылыми қызметкер, саясаттану ғылымдарының докторы, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: buluktaev49@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-5777-8716

Дина Қызырбекқызы Қызырбек

ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, email: dinakzyrbek@mail.ru, ORCID ID: 0009-0002-8435-7789

Юрий Очирович Булуктаев

главный научный сотрудник, доктор политических наук, доцент, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: buluktaev49@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-5777-8716

Дина Кызырбекқызы Кызырбек

научный сотрудник, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: dinakzyrbek@mail.ru, ORCID ID: 0009-0002-8435-7789

Yuri Buluktaev

Chief Researcher, Associate Professor, Doctor of Political Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: buluktaev49@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-5777-8716

Dina Kzyrbek

Researcher, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dinakzyrbek@mail.ru, ORCID ID: 0009-0002-8435-7789

